

Respons på Børge Haahr Andersens anmeldelse

Leif Andersen, rejsepræst og lektor

Det er ikke kutyme, at forfattere går i clinch med en anmeldelse af deres egen bog. Normalt regnes det for uprofessionelt og for dårlig stil. Men her har redaktionen af tidsskriftet eMissio anmodet mig om en respons. Og så stiller sagen sig anderledes.

Først er jeg taknemmelig for den tydelige anbefaling, som Børge Haahr Andersen har givet *Kroppen og ånden 1 – sjælesorgens basis* (2015). For denne anbefaling gælder ikke blot den kommunikative form og det faglige niveau, men også i et vist omfang forsøget på at finde nye veje i sjælesorgens landskab.

Dernæst antager jeg, at der er to grunde til, at redaktionen har anmodet om en respons: For det første, at anmeldelsen åbner for en mere generel diskussion om sjælesorgens væsen, for det andet den til dels alvorlige kritik af *Kroppen og ånden 1*.

Og selv om anbefaling og anerkendelse ikke skal nedtones af diskussionen om kritikpunkterne, vil det sikkert være naturligt, at drøftelsen heraf kommer til at fylde det meste af dette indlæg.

Hvad er centrum?

Børge Haahr Andersen har et væsentligt anliggende: at livshjælp (den diakonale omsorg for hverdagens og menneskelivets temaer) og troshjælp (den åndelige omsorg for troen og gudsrelationen) begge hører med til menighedens ansvar – blot ikke på lige fod! Troshjælpen må stå i centrum for sjælesorgen: ”... Men hvis evigheden er vigtigere end tiden, og hvis centrum i sjælesorg er det, Jesus kalder *det ene* fornødne, må der være et klart drive mod centrum i kristen sjælesorg.”

Dette anliggende er gennemgående i anmeldelsen. *Og det er som skrevet direkte ud af netop den bog, der anmeldes.* Samme grundtanke er nemlig bærende for hele bogen, og stort set formuleret præcis sådan.

Men Børge Haahr Andersen har ikke desto mindre fået det stik modsatte ud af den, nemlig at den stiller livshjælpen og troshjælpen på lige fod, *eller ligefrem flytter fokus fra den ene til den anden*: ”... sådan som jeg læser bind 1, sker der en forskydning i fokus fra troshjælp til livshjælp”.

I anmeldelsen spørges retorisk: ”Må der ikke sondres mellem livshjælp og troshjælp, mellem diakoni og sjælesorg, sådan at det med Gud, frelsen og evigheden bliver synlig og

profileret? Denne sontring betyder ikke, at vi som kirke eller som enkeltpersoner ikke skal møde vores næste med medmenneskelighed og social, diakonal og relationel hjælp, for det er en del af det kald, som ligger i at følge Kristus. Men er alt dette dermed sjælesorg, blot fordi det er livshjælp? Hvad hjælper det mennesker, hvis vi bringer dem i harmoni med sig selv, deres tilværelse og relationer, hvis de mister deres sjæl?”

Bestemt. Det er et vigtigt spørgsmål! Men hvor siger *Kroppen og ånden* 1 noget andet?

Kroppen og ånden 1 s. 117: ”Begge disse to sløringer kan fordunkle, at *ethvert* menneskes grundproblem – også sjælesørgerens, også det lidende og grædende medmenneskes! – er skylden over for Gud. Netop i sjælesorgens rum vendes tingene let på hovedet, så at Gud bliver den skyldige overgriber, og menneskene bliver de uskyldige ofre. Fordi vi overvældes af det umiddelbare, den synlige sorg og fortvivlelse.

Hvis ens menneskesyn sløres på den måde, vil man kun kunne hjælpe mennesker med akut førstehjælp. Ikke med blivende hjælp. Og slet ikke med evig hjælp.”

Kroppen og ånden 1 s. 382: ”Hvis jeg søger mig selv, mister jeg både mig selv og Kristus. Søger jeg Kristus, finder jeg både Kristus og mig selv.

Så hvad hjælper det, at jeg er fint på vej, og jeg har det meget bedre end før – hvis jeg er på vej bort fra Kristus? Vejen til Kristus er ikke uden videre brolagt med livskvalitet.”

Kroppen og ånden 1 s. 325: ”Det vigtigste er ikke, hvad man kalder tingene, men om man kan fastholde den nytestamentlige evighedsprioritering: at Guds rige kommer før tilgiften, at evigt liv trods alt er vigtigere end livsglæde. At livsglæde er vigtigt, og at evigt liv er endnu vigtigere. Og dermed at livshjælp er vigtigt, troshjælp er endnu vigtigere ... Glæde er et hovedmål for sjælesorgen. Men vi nægter at hjælpe mennesker til en gladere vej imod fortabelsen.”

Kroppen og ånden 1 s. 63: ”Vi ønsker glæden, vi arbejder for glæden, vi er Guds medarbejdere på glæden (1 Kor 3,9; 2 Kor 6,1). Det er vores første ansvar. Det har vi fælles med psykodisciplinerne; det er den diakonale ambition; det hører til erfaringsverdenen. Vi arbejder for livsglæden og for godheden mellem mennesker. – Men vores næste ansvar er: Vi arbejder for troen. Det er ikke sikkert, at samtalen nogensinde kommer dertil. Det afgør sjælesørgeren ikke. Men hvis det kommer dertil, viser det sig, at jo nærmere vi kommer *det mest centrale i gudsriget*: spørgsmål om skyld, om tilgivelse, om tro og tvivl, om frelse og fortabelse, jo mere bliver det tydeligt, at vi er på vej ind i ’det omvendte rige’. Og dér gælder andre vilkår. Dér er vi på vej ind i det dialektiske, hvor sand befrielse sætter os løs fra erfaringens spændetrøje.”

Så langt de ordrette citater. Men dette fremgår ikke blot af enkelte citater. *Hele kapitlet om*

dialogisk og dialektisk teologi handler om denne skelnen (s 53-88): mellem det forargelige, dialektiske centrum (troshjælpen) og den terapeutiske, dialogiske periferi (livshjælpen). Hele den centrale grundillustration om "det sorte hul" og korsteologiens centrum er bygget op på den skelnen!

Så dette er ikke bare nævnt i forbifarten, så man skal lede efter det. Det er udtrykkeligt og overalt sat i front. Det er bærende fx i afsnittene *Sorg og skyld* (s 117-120), *Genløsningen* (120-125), *Det eskatologiske aspekt* (198-203) og *Når trøst bliver dårlig omsorg* (321-325) samt flere steder nævnt i forbifarten (40, 198, 224, 313).

Heroverfor står så anmeldelsen – som på sin side ikke underbygger sin kritik med nogen henvisning eller nogen dokumentation ...

Skam og skyld

I forlængelse heraf mener Børge Haahr Andersen desuden, at det centrale sjælesorgstema om *skylden* er flyttet ud af centrum, så at temaet om *skammen* nu fylder des mere: "Hvad siges der om skyld og tilgivelse, om vished om Guds frikendelse i dommen, om troen som lydighed mod og efterfølgelse af Guds vilje, så er disse emner berørt en række steder. Men ikke udfoldet og betonet som det vigtigste og væsentligste ved sjælesorg. Der siges betydeligt mere om skam end om skyld, om syndens konsekvenser i form af lidelse, meningsløshed og mangel på selvværd end om synden selv som den forbandelse, der skiller os fra Gud. Dette kan have sin styrke, for ved at afdække og give god livshjælp i disse spørgsmål kan man være med til at fjerne nogle af de sten, der hindrer mennesker i at høre og hvile i evangeliet. Evangeliets hvilepunkter nævnes en række steder: genfødslen i dåben, retfærdiggørelsen ved troen, friheden under nåden. Men jeg savner en lidenskabelig udfoldelse af disse hovedelementer i kristen sjælesorg. Det nævnes, det antydes, det forudsættes. Men jeg savner udfoldelsen."

Altså igen påstanden om, at netop det centrale evangelium her er gledet ud af centrum ...

For det første: Javist, skyldens tema er ikke "udfoldet". Men det er skammens tema heller ikke! Anmeldelsen giver indtryk af, at skyldens temaer kun er nævnt i forbifarten, mens skammens temaer sikkert er "udfoldet". *Men der er slet ingen sjælesorgstemaer udfoldet i bind 1*. Bind 1 er mestendels en grundbog, som kun omtaler temaerne ganske kort. Bind 2, som mere er en håndbog, vil udfolde både skyldens og skammens temaer samt flere andre (og dette forhold anføres flere gange i bind 1; det behøver man ikke gætte sig til).

For det andet: Det er ganske enkelt ikke korrekt, at der i bind 1 siges "betydeligt mere om skam end om skyld". Af emneregistret (som jeg ikke selv har lavet) fremgår det, at der

er 22 opslag om skammens temaer og 33 opslag om skyldens temaer (og hvor det ene tema hverken er mere "udfoldet" eller er mere "antydnet" end det andet) ...

For det tredje: Af flere af disse opslag fremgår tydeligt, at jeg stadig regner skyldens temaer for liggende tættere ved sjælesorgens centrum. De tillægges eksplicit den større vægt (det er interessant, at Berit Okkenhaug, som anmelder bogen i *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke*, udtrykker en parallel, *men modsatrettet* undren over netop dette: Hvorfor kommer ikke andre teologiske traditioners hjælp *mod skammen* noget tydeligere frem?).

For det fjerde: Skammens tema er jo ikke ligefrem noget terapeutisk monopol, og det hører ikke udelukkende hjemme i livshjælpens og diakoniens sfære! Det er dybt indlejret i gudsrelationen.

Selv, *hvis* jeg faktisk oftere havde været inde på skammen end på skylden, ville det vel i sig selv ikke være problematisk; sommetider er det ikke det vigtigere, men det vanskeligere, der skal fylde mest. Men ikke engang dét er der altså tale om.

Og igen: Børge Haahr Andersens anmeldelse anfører ingen dokumentation for det modsatte. Der er ingen henvisninger til steder, hvor jeg skulle have nedtonet eller ligefrem byttet om på evighedsprioriteringerne.

Når sandt skal siges, kan der vel anes en ubehagelig insinuation i bemærkningen: "Jeg savner en *lidenskabelig* udfoldelse..." – antydende, at dette det allermest centrale tema i sjælesorgen mere eller mindre skulle have mistet sin glød eller lidenskabelige interesse for forfatteren.

Jeg foreslår, at man lige tjekker under "tilgivelse" omme i emneregistret.

Eller under "syndernes forladelse".

Eller "tro" og "tvivl".

Eller "forkyndelse".

Eller "forsoningen" – ikke at forveksle med stikordet "forsoning".

Eller "korsteologi".

Eller "åbenbaring".

Eller "loven og evangeliet" (der står som ét stikord).

Eller "nåden" (og hvis man slår den alenlange liste op, så handler den om nåden i klassisk forstand og ikke i udvandet, psykologisk forstand).

Eller "retfærdiggørelsen".

Virker de opslag som underordnede eller sekundære stikord?!

Jeg må tilstå, at da jeg havde læst anmeldelsen, sad jeg tilbage med denne undren: "Gad

vide, hvad det er for en bog, han har læst. Min er det da ikke...”

Sjælesorgens dialektiske centrum er bevaret intakt. Ikke som en henkastet sidebemærkning, men som et ledemotiv! Det kommer frem ikke mindst i min evindelige reference til *korsteologien* – ikke som noget, der tilstås en vis, underordnet plads, men som en grundposition.

Hvorfra henter sjælesorgen sin norm?

”Leif Andersen udelukker ikke det teocentriske aspekt. Han taler om troen, dogmet, åbenbaringen m.v. Men gør det, så vidt jeg kan se, som regel ud fra et antropocentrisk perspektiv, også når han taler om åbenbaringen og formidlingen af den.”

Jeg forstår ikke den læsning. Bogen anfører overalt, at det dialektiske netop lader åbenbaringen overtrumfe erfaringen og psykologien.

Ja, bogen tager menneskers *erfaring* af gudsordet og dogmet alvorligt, for det er vel bl.a. det, sjælesorg gør. Men den lader ikke erfaringen eller psykologien styre teologien eller overskrive dens facit. Det gør gudsordet og dogmet! *Det er hele pointen* i vendingen hen imod det objektive, det ”lutherske arvesølv”, og i kritikken af subjektivismen og oplevelsesteologien. Hvordan netop referencer til gudsordet og dogmet ”som regel” skulle blive til antropocentriske perspektiver, er for mig ubegribeligt. Ligesom det er vanskeligt at forstå, hvordan det skulle kvalificere til den nøjsomme indrømmelse, at ”Leif Andersen udelukker ikke det teocentriske aspekt..”.

Børge Haahr Andersen savner et ”vishedsaspekt” og anholder bogen for at udelukke, at vi kan kende Gud selv; vi kender kun gudsbilleder. – Det er sandt, at jeg vender mig imod den dogmatiske *sikkerhed*, som er en fristelse for megen klassisk, kerygmatiske sjælesorg. Det er en grundposition, som jeg gør meget ud af også i *Teksten og tiden* (og Børge Haahr Andersen gør ret i at læse de to udgivelser sammen). Men at det skulle udelukke *visheden*, er nyt for mig. Og ganske fremmedartet, må jeg sige.

Overalt, hvor jeg taler om vished, er det anvendt positivt! – fx i afsnittene *Vejfarende* (261–266), *Det omvendte rige* (58–65), *Genløsningen* (120–125), *Centrum i centrum* (71–75) og *Bag billedet* (48–49). Jf igen emneregistret!

I *Teksten og tiden* skelnes mellem den vished (*certitudo*), som al sund tro stiler imod, og den usunde, selvretfærdige sikkerhed (*securitas*). Denne skelnen (som genoptages i *Kroppen og ånden 2*) er bærende i luthersk homiletik og sjælesorg.

Det er også sandt, at jeg vender mig imod det absolutte lighedstegn mellem vores billede af Gud og Gud, som han er i sig selv. Men det er netop præciseret (31 og 36), at dette handler om *Deus nudus*, den nøgne Gud, hvori intet menneske har indsigt. Det handler ikke om den

åbenbarede Gud – som om vi i det gode og sande gudsbillede ikke skulle kunne kende Gud i hans åbenbaring! Tværtimod skelner jeg overalt mellem det sande og det usande gudsbillede.

Åbenbaringens gudsbillede er – til forskel fra alle vore egne gudsbilleder – et sandt billede af Gud; men det er ikke udtømmende! Vi kender kun Gud i den åbenbaring, hvor han dels viser sig, *dels skjuler sig*. Hvilket turde være en grundtanke i luthersk korsteologi.

Men dét er jo ikke ensbetydende med noget uvishedsaspekt! – Når Kristus selv i NT kaldes for Guds billede (hvilket er et omdrejningspunkt i begge bind), betyder det vel næppe, at vi dermed i ham ikke skulle kende Gud selv ...

Hvad er sjælesorg?

”Selv finder jeg det bedre at fastholde den oprindelige mere snævre definition af sjælesorg som troshjælp. Leif Andersen foreslår ordet *åndelig vejledning* som betegnelse for det, jeg vil kalde sjælesorg. Dette ord har for længst gennemlevet den sammen sproglige fortynding som ordet sjælesorg.”

Jeg skal gerne vedgå, at *åndelig vejledning* er et sprogligt fortyndet udtryk. Deri har anmelderen ret. Og jeg kan godt se, at mit forslag ikke falder godt ud. – Men der er heller ikke lagt vægt på det. I det hele taget er det svært at se den store betydning af spørgsmålet om terminologi. Da Bent Falk (ganske som Børge Haahr Andersen) foretrækker at forbeholde ordet ”sjælesorg” for troshjælpens temaer og hellere (ganske som Børge Haahr Andersen) kalder livshjælpens temaer for diakoni, skriver jeg netop (324-325):

”*For mig gerne*. I denne udvikling er der faktisk de senere år sket det løjerlige, at termen ’sjælesorg’ er vandret hele vejen fra den ene ende af spektret og over til den anden ende:

I dag betegner sjælesorg ofte den diakonale hjælp til rent menneskelige konflikter og problemer – altså ikke så meget åndens som psykens temaer! Hvilket vel egentlig også er sprogligt logisk: Sjælesorgen tager sig nu af sjælens emner; den benytter sig af psykologiens almindelige værktøjer, møder både troende og ikketroende med hjælp og omsorg – og inddrager kun de åndelige temaer i det omfang, folk selv efterspørger dem.

Men er det så overhovedet sjælesorg mere?! Er det så ikke bare psykologi og terapi? – Det er ikke noget enkelt emne; og udvandingen er en helt reel fare. Ikke så meget fordi terminologien flytter sig, men mere, hvis man i virkeligheden er utryk eller forlegen ved de evige, åndelige spørgsmål og ikke regner dem for reelle og påtrængende.

Men det samme har man jo sagt om diakoni: Hvis diakonien ikke også missionerer, er den så andet end almindelig nødhjælp? Og dér har vi trods alt kunnet svare, at diakoni stadig er andet og mere end nødhjælp, også selv om den ikke missionerer – simpelthen fordi den er et udtryk for troens omsorg!

Der ligger en vis snigende dobbelthed i nutidige koder / fraser som:

gudsrigeforståelsen
det hele menneske
inkarnatorisk forståelse etc.

De rummer både:

- *heldigvis* en fornyet heling af det gamle skisma mellem krop og ånd
- *desværre* ofte en nedtoning af evighedsperspektivet, en vis sammenblanding af skabelse og genløsning.

Det vigtigste er ikke, hvad man kalder tingene, men om man kan fastholde den nytestamentlige evighedsprioritering: at Guds rige kommer før tilgiften, at evigt liv trods alt er vigtigere end livsglæde. At livsglæde er vigtigt, og at evigt liv er endnu vigtigere. Og dermed, at livshjælp er vigtigt, troshjælp er endnu vigtigere.”

Så langt citatet fra *Kroppen og ånden*. Det må vel være denne fastholdelse af evighedsprioriteringen, der er hovedsagen – ikke termen. ”Sjælesorg” er ikke noget beskyttet varemærke.

Når dette er sagt, mangler jeg dog en begrundelse for, *hvorfor* livshjælp – når den ellers udfoldes under bøn og i lyset af Guds ord – ikke skulle kunne kaldes sjælesorg. Så længe selve evighedsprioriteringen overalt allerede er fastholdt, er der ikke vundet nogen yderligere afklaring, hverken substantielt eller sprogligt, ved en sådan terminologisk arkaisering.

Selve dette, at *termen* sjælesorg udvides til også at omfatte den diakonale livshjælp, bliver i anmeldelsen udlagt, som om den grundlæggende skelnen mellem det tidlige og det evige, mellem livshjælpen og troshjælpen, dermed nedtones, og det centrale reduceres til et emne blandt andre – og det til trods for, at netop denne skelnen og denne prioritering er et hovedanliggende bogen igennem.

Det er helt fint at få at vide, at man har taget fejl, eller at man er voldsomt uenig etc. – Det er ikke helt så fint at blive refereret for at have skrevet det stik modsatte af det, man faktisk har skrevet. Slet ikke, når det er så centralt.

Og da kan en kritiker vel vanskeligt henholde sig til, at dette og hint er ens eget indtryk af teksten (”sådan som jeg læser bind 1”, ”så vidt jeg kan se det”), hvis teksten sort på hvidt siger noget andet.

Hvad med gudbilledligheden?

Det er en noget bagvendt oplevelse at måtte godtgøre over for en kritiker, at den

tilsyneladende store uenighed mestendels er en konstruktion, og at forfatteren Andersen og anmelderen Andersen (jf anmeldelsens konklusion) er langt mere enige, end anmeldelsen lader ane ...

Men tilbage står også reelle uenigheder – bl.a. i spørgsmålet om det faldne menneskes gudbilledlighed: ”Jeg har også grublet en del på, hvad det betyder, at Leif Andersen så bevidst gør op med en luthersk tilrettelæggelse af menneskesynet ved at betone, at også det faldne menneske bærer Guds billede”.

Det er sandt, at jeg ikke uden videre abonnerer på den klassiske, lutherske nedtoning af gudbilledligheden. Jeg afviser ganske vist endnu mere indædt det skolastiske misbrug af gudbilledligheden (og den tilhørende nedtoning af menneskets syndighed), som var Luthers anledning til opgøret med den (s. 93f). Men jeg har tre modspørgsmål:

1. Hvis gudbilledligheden skulle være fortid, sådan at det faldne menneske ikke længere skulle bære Guds billede, hvad stiller vi så op med Jak 3,9 og 1 Kor 11,7, *der begge eksplicit taler om gudbilledligheden og dens værdi i nutid, begge i skabelsens kategori?* – Jeg er for så vidt ikke overbevist om, at det på dette punkt er mig, der går imod Skriften ...

2. Er ethvert ægteskab – også det hedenske ægteskab – ikke stadig et udtryk for og en afspejling af den gudbilledlighed, hvormed mennesket er skabt som mand og kvinde?

3. Kan det fortabte menneske gøre godt? – om ikke i evighedens absolutte kategori, så dog i tidens og menneskelighedens, bestemt ikke uvæsentlige, kategori? Jeg går ud fra, at det vil enhver seriøs fortolkning bekræfte (Matt 7,11). – Men hvorfra skulle den mulighed overhovedet stamme, om ikke fra netop menneskets gudbilledlighed? Er gudbilledligheden ikke faktisk den eneste forklaring på, at det lader sig gøre for fortabte mennesker, hvem det onde ligger nærmest, så alligevel at gøre det gode? Eller at værdsætte det gode? Og det skønne?

Men det er så en uenighed, der må stå. Og det er fair nok.

Hvor alvorligt er det?

For mig at se er der for de fleste kritikpunkter altså i høj grad tale om fejllæsninger. Men når nu bogen ellers anbefales, hvorfor så tage sådan en kritik så tungt?

Fordi jeg er KFS'er. I Kristeligt Forbund for Studerende og i hele den teologiske kultur, der udsprang heraf, var det et livsprojekt, at det skal kunne lade sig gøre at udvide horisonten næsten uendeligt – uden at måtte flytte sig væk fra centrum! Vi troede ikke på noget lukket system eller nogen ”nulsumsteologi”, hvor man ikke kan føje noget til uden at skulle trække noget andet fra.

Det er jo derfor, de to bind af *Kroppen og ånden* er blevet så umanerligt store! – fordi det nye skal føjes til og tales op, uden at det gamle skal minimeres eller tales ned! Det

terapeutiske og det fællesmenneskelige skal ikke skubbe det kerygmatiske og det specifikt kristelige ud af centrum; men det skal og må kobles ind på det. På rette plads.

Kort sagt handler det om, at man bliver stående med et uforandret centrum, *stadig fastholdende det som centrum, samtidig med at synskredsen ekspanderes*, så at intet menneskeligt er os fremmed, og intet menneskeligt er os uvigtigt.

Det vil være overordentligt beklageligt, hvis denne anmeldelse skulle give det indtryk, at det alligevel ikke lader sig gøre. Eller at det i det mindste ikke lod sig gøre for denne udgivelse.

En forholdsvist positiv anmeldelse

Drøftelsen af kritikken har her naturligvis fyldt mest. Tilbage står dog, at bogen faktisk anbefales i anmeldelsen. Det er af betydning for den faglige samtale, som også konklusionen ser frem til: Der åbnes for såvel selvkritik over for gamle positioner som for inspiration fra nye kilder. Det vil jeg udtrykke en oprigtig tak for.